

SVITLANA YERMOLENKO / СВІТЛАНА ЄРМОЛЕНКО

Інститут української мови НАН України (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-9916-4915

GALYNA SIUTA / ГАЛИНА СЮТА

Інститут української мови НАН України (Київ, Україна)

ORCID: 0000-0003-3273-1644

Філософія поетичної мови Ліни Костенко

Philosophy of Lina Kostenko's poetic language. The article reveals the meaning of the concept “philosophy of Lina Kostenko's language,” characterizes the features of individual style as a way of poet's creative thinking. Lexical-semantic and textual analysis of the defining token “word” is carried out, its semantically attractive connections with the tokens “soul” and “thought” are revealed. Expressive means of transmitting a person's preverbal emotional state have been recorded. The semantics of the concept of “time,” available in different linguistic and structural units of the text, is traced. Cognitive-linguistic, structural and linguistic analysis of Lina Kostenko's aphorisms is a testimony to her creative innovation in the formation of aesthetic treasures of the Ukrainian literary word from the second half of the 20th to the beginning of the 21st century — a cultural code of the nation, which organically combines historical sources of language, connections with the Ukrainian classic poetic texts and reflection of modern life of the Ukrainian language.

Keywords: philosophy of language, language creation, preverbal thinking, intellectual and emotional experience, aesthetics of words, aphorisms

Автори численних наукових студій про творчість Ліни Костенко завжди наголошують на неповторності її поетичної мови, особливостях індивідуального мовомислення, типу світовідчування, закладеному в мовному коді національної ментальності.

Оцінка мовотворчості Ліни Костенко залежить насамперед

від стрижневих понять, пов'язаних із найпоширенішими, актуалізованими в сучасній колективній свідомості визначеннями природної людської мови: *Мова — основний засіб людського спіл-*

кування; Мова — засіб формування думки; Мова — знакова система; Мова — духовна скарбниця народу; Мова — код культури; Мова і національна ідентичність; Мова і національна свідомість; Мова і особистість; Мова і суспільство¹.

Кожне із перелічених тверджень і понять передбачає окремий лінгво-софський, лінгвокультурологічний дискурс, у якому оприявнюються ознаки мовомислення Ліни Костенко, її індивідуальний стиль. Стиль як спосіб мислення, ословлення світу думок і почувань поетеси детермінований часовими, просторовими ознаками художньо-літературного різновиду української мови другої половини ХХ–початку ХХІ ст. і високим інтелектуально-естетичним рівнем мовотворчості особистості.

Українські лінгвостилісти свої розвідки про поетичне слово того чи того письменника об'єднують загальною назвою „мовосвіт”. У мовосвіті Ліни Костенко лексико-семантична, образно-асоціативна, синтаксично-інтонаційна, ритмомелодійна, звукова природа української мови постає в оновлених структурах, наповнених індивідуальним змістом, ознакою особливого індивідуального мислення й світовідчуття. Щоб пізнати цей мовосвіт, заглиблюємося у філософію мови поетеси, в її осягнення часових і просторових глибин мови як основи української ментальності. Сучасній письменниці відкрилися такі закони й таємниці української мови, які роблять її слово впізнаваним, звичним і водночас несподіваним, ніби вперше почутим, естетично довершеним і сприйнятливим для різних поколінь читачів. Когось захоплює багатство авторського словника (назви реалій з інших культур та історичних часів), хтось зачарований індивідуально-авторськими епітетами, метафорами, які спонукають до розкодування висловлених емоцій, вражень, а когось не відпускає текст як невимущена довірлива розмова. Поліфонія українського слова набуває ліричних, епічних, філософсько-узагальнювальних або конкретно-ситуативних розмовно-оповідних інтонацій авторки, що спонукають до роздумів, емоційних оцінок людини, яка вірить у силу свого слова: „Я в людей попрошу тільки віри в кожне слово, почуте від мене” (*Я в людей не проситиму сили...*).

Семантика лексеми *слово* в поезії Ліни Костенко багатовекторна. Для її осмислення варто звернутися до тези Олександра Потебні про думку, передану словом: „мысль в слове перестает быть собственностью самого говорящего и получает возможность жизни самостоятельной по отношению к своему создателю”². *Слово* — це а) природне спілкування людини: „як він любив її і **говорив слова** їй **незабутні**” (*Той клавесин і плакав, і плакав*); „**Підкажи** найлагідніше **слово**, / я його слухняно **повторю**” (*Хуртовини*); б) ототожнення **слова** з мовою як ознакою національної і культурної ідентичності: „а де ж те **Слово**, що його **Тарас** / коло людей **поставив на сторожі?!**” (*Зоряний інтеграл*); „Одне я тільки знаю: що нам потрібне Слово. / Як вогнище. Як доля. Як

¹ С. Єрмоленко et al., *Територія мови Тараса Шевченка*, Київ 2016.

² А. Потебня, *Мысль и язык*, Київ 1993, с. 128–129.

лінія судьби” (*Циганська муза*); „Та прийде час, як перед Богом свідчу, / Ще буде Слово, більше за слова, / Але чи й справді ми німі для світу, / Чи, може, трохи світ недочува?” (*Берестечко*); в) сприймання слова як інструмента творчості митця (мовотворця, художника слова): „Вечірнє сонце, дякую за день, / за цю **потребу слова, як молитви**” (*Вечірнє сонце, дякую за день!*); „**Слова** росли із ґрунту, мов жита. / Добірним зерном колосилась мова” (*Біль єдиної зброї*); „**Слова** як сонце сходили в мені” (*Очима ти сказав мені: люблю...*).

У поетичних текстах Ліни Костенко *слову* як інструментові творчості присвячено чимало висловів, які мають глибокий психологічний зміст, пор.:

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиймись

...Людей мільярди і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!
(*Страшні слова, коли вони мовчать*)

Показові для індивідуального стилю Ліни Костенко оцінні слова-епітети до лексичної номінації *слово*, що реалізують естетичну функцію в ускладнених метафоричних висловах, в асоціативних зв'язках цілісного тексту: „які **густі смарагдові слова** / жили в тобі і вибухали з тебе” (*Біль єдиної зброї*); „Уже й зникало сонце за горбами — / сад шепотів пошерхлими губами / якісь **прощальні золоті слова**” (*Виходжу в сад, він чорний і худий*); „Але губив під люстрами романс / **прекрасних слів одквітлі вже пелюстки...** / Старий співав без гриму і гримас. / Були **слова палкими й несучасними**” (*Той клавесин і плакав, і плекав...*); „кажи **слова легкі й порожні**” (*Пінг-Понг*); „Я визнаю, були й мої **слова / Бездушними, жорстокими, черствими**” (*Я егоїстка? Мабуть, ви праві...*); „Це лиш **слова**. Зате вони **безсмертні**” (*Що ж, авторучка — це не шабля з піхов...*); „така пласка глупота однозначна / себе ховає за **гучні слова**” (*Навіщо ж декламація?*); „як срібні птиці вилітають / ще **неприборкані слова...** / І Хтось диктує з-понад світу / **непередбачені слова**” (*Вночі із хаосу безсоння...*); „які **слова ласкаві, як бальзам!**” (*Божевілля моє, божемилля...*); „іще **печальні** скажуться **слова** (*Вже десь мене ліси ті виглядають...*); „Дні мої, а чим же вас згадати, / **всі мої зацьковані слова**” (*День за днем, вони вже звуться — дати...*); „**Слово, приголомшене прогресом, непристойне слово оживе**” (*Забіжу за наслідки й причини...*); „**Німі, зневірені і кволі**, навіщо вам мої **слова?**” (*І все. І ніч. Живу, як в дзоті...*); „Діапазон мети і метушні / поету мстить в **неправедному слові**” (*Бувають збіги дивні і страшні...*); „**І слово не-посильне** для пера” (*І сум і жаль...*).

Семантичну глибину лексеми *слово* в поетичних текстах Ліни Костенко засвідчує сполучуваність цієї лексеми не лише з узгодженими означеннями-прикметниками, а й поєднуваність із неузгодженими означеннями у формі ро-

дового відмінка іменника, а також із дієсловами найрізноманітнішої семантики й стилістичної оцінності, пор.: *лякливі очі слова; слово не сходить в полях; щоб ці слова не вичахли; у джунглях слів; а слово ж без коріння, покотиться, втече; бредуть слова, слова мене н'янять, спливають кров'ю, горять, валяться...* Слова — ніби люди, співрозмовники, вони — як об'єкти, предмети, слова викликають ніжність і гнів, тугу й радість. Слова — це безмежні емоції, як у романі *Маруся Чурай*: „Слова самі на голос наvertsались, як сльози наvertsаються на очі”. Щоб створити такий чуттєвий образ, треба жити в українській мові, знати її фразеологічні, лексичні скарби, тонко відчувати, наприклад, різницю між синонімами *згадка* і *спомин*, як у вірші *Фото у далекий вирій*.

У мовотворчості Ліни Костенко виявляємо найтісніший зв'язок між лексемами *душа-думка-слово*. Ці лексеми метафоризуються, антропоморфізуються у персоніфікованих образах, і саме їхній образний зміст впливає на свідомість читача. Є в Ліни Костенко поезії, які унаочнюють семантичну притягальність цих ключових слів, активних суб'єктів її мовотворчості:

Моя душа в твоїх лабетах,
паперу хвиле снігова!
Як безпритульні по заметах,
бредуть слова, бредуть слова.
За руки літери взялися.
Бредуть слова...
А навкруги — холодним полем розляглися
паперу білого сніги.
Слова ідуть по цій пустелі,
по непрокладеній соші —
на вогник дальньої оселі,
в притулок людської душі.
У теплі руки, в очі теплі.
За кроком крок,
за кроком крок —
самотні, стомлені й запеклі,
несуть тягар моїх думок
(*Моя душа в твоїх лабетах...*)

Вірш-метафора ілюструє явище автометафоризації, множинності образів, яке, за спостереженням Лариси Кравець, характерне для стилю поетеси³. В образному мовомисленні Ліни Костенко спостерігаємо момент народження, пошуку слова для передавання думки, тобто авторка унаочнює довербальний стан емоційного сприймання світу. Її поезія — це оригінальний психолінгвальний конфлікт між вимовленим, сказаним, і невимовленим, несказаним словом, коли через надмір емоцій не можна знайти потрібних, очікуваних слів.

³ Л. Кравець, *Ідесь над граниями свідомості є те, чого іще нема* (метафора Ліни Костенко), „Культура слова” 2010, вип. 73, с. 48.

Додатковий відтінок у значення лексеми *слово* вносить означення *написане слово*, асоціативний зв'язок якого з відомою паремією *що написано пером, не витягнеш і волон*, посилює експресію протиставлення:

Життя ішло, минуло той перон.
 Гукала тиша рупором вокзальним.
 Багато слів написано пером.
 Несказане лишилось несказаним
 (Очима ти сказав мені: люблю...)

Різні ступені, градації емоцій передає типовий для невимушеного усно-розмовного спілкування вислів *немає слів*. Його багатопланова комунікативна семантика в градаційній системі експресивних висловів української мови трансформується в художніх текстах як відтворення межових почуттєвих станів, пор.: „Ти дивишся. А я вже — як на трапі. / **І слів нема**. І туга через край” (*Ти дивишся. А я вже — як на трапі...*). Немає слів і тоді, коли переповнюють людину почуття — чи то захоплення, чи то обурення. Багатозначність лексеми *слово* мотивована історією української літературної мови, традиційним слововживанням у різних стилях літературної мови.

Ліна Костенко, за словами Віталія Русанівського, — це

поетеса зі своїм філософським баченням сучасного їй світу у його зв'язках з минулим. Її голос вирізняється з-поміж інших талановитих поетів. Вона використовує народнорозмовне джерело, лексику своєї доби, вдається до мистецької сфери, не цурається церковнослов'янізмів, добре знаючи староукраїнську літературну мову, доречно використовує її елементи в творах на історичну тематику. І звичайно ж, мова фольклору — вона присутня скрізь!⁴

Дослідник звертає увагу на суто народні інтонації, водночас наголошує на вживанні мистецької лексики, особливо з галузі музики та живопису, не оминає особливостей синтаксису поезії, а також характерної для поетеси афористичності вислову.

Будь-яка словникова інтерпретація слова, зафіксованого в поетичному тексті, хибуватиме на неточність, неповноту, адже в контексті, а ще ширше — у вертикальному контексті всієї мовотворчості авторки, діє закон семантичної притягальності слів, лексико-семантичних асоціацій, як, наприклад, у мовомисленні Ліни Костенко тенденція індивідуалізувати, трансформувати загальнономовну метафору *музика слова*: „Люблю **слова**, їх **музика** іскриста. / **Мелодія** пекуча і терпка” (*Люблю слова...*); „Сумна **арфістка** — рученьки вербові! — / по самі плечі вкутана в туман. / Зіграй мені **мелодію** любові, / ту, без котрої холодно **словом**” (*Ті журавлі, і їх прощальні сурми...*).

Філософію мови Ліни Костенко пізнаємо за наскрізною в текстах семантикою протиставлення, якою охоплені слова-антоніми, лексеми із заперечною часткою *не*, заперечні висловлення, що функціонують як самостійні прості

⁴ В. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Київ 2001, с. 354.

синтаксично-інтонаційні одиниці, або як складні синтаксичні структури, що привертають увагу лексичними повторами і протиставним змістом цілісного мінітексту. У різних типах мовних структур із семантикою протиставлення, заперечення, внутрішнього діалогу увиразнюється почуттєва домінанта поетичного тексту, пор.: „Слова уже **не вірили словам** / і мружились од правди, як од сонця” (*Ішов ночей повільний караван*); „В тенетах борсається **слово**, — / то вже не **Слово**, а **слова**” (*Жах привселюдності*); „І хмари, **не прив’язані до слова**, / от просто так — пливуть собі й пливуть / ... / І світить сонце оком загадковим. / **Ще слів нема. Поезія вже є**” (*Стоїть у ружах золота колиска*); „**Ще назва є, а річки вже немає**. / Усохли верби, вижовкли рови” (*Ще назва є, а річки вже немає*); „Чого **не бачив** досі я очима, **побачив** раптом саднами душі” (*Берестечко*).

Пам’ять мови допомогла Ліні Костенко озвучити думку про особливе відчуття— довербальні емоції неказаних, невисловлених слів. Саме такі довербальні емоції прочитуємо в тексті: „**Не говори печальними очима** / те, що **не можуть вимовить слова**. / Так виникає ніжність самочинна. / Так виникає тиша грозова” (*Не говори печальними очима*).

Інтелектуально-емоційний, мовно-естетичний досвід поетеси урізноманітнює, деталізує ситуацію довербального спілкування, засвідчену, зокрема, у поезії Тараса Шевченка, пор.: „Художньо-образна уява поета відтворює особливий стан духовної близькості, високих почуттів, коли люди розмовляють *очима, душою, серцем: Кого ти без мови, без слова навчила / Очима, душою, серцем розмовлять (Мар’яна-черниця)*”⁵.

Ще наочніший зв’язок мови Ліни Костенко із Шевченковими текстами простежуємо в структурно ускладненій, семантично розгалуженій метафорі *часу*. Із Шевченковими словами „Все йде, все минає, і краю немає” перегукуються рядки „Усе іде, але не все минає / Над берегами вічної ріки”. Авторські словесні образи, заглиблені в семантику індивідуального та історичного часу, виявляють особливості філософського мовомислення поетеси. Його прочитуємо в конкретно-чуттєвих візуальних картинах, що мотивовані традиціями загальнономовного або індивідуально-авторського слововживання, пор.: „Не час минає, а минаєм ми; Час не наша власність”. Розгалужене лексико-семантичне поле *часу* у творах Ліни Костенко корелює із семантикою різних граматичних форм — частиномовних, словотвірних, синтаксичних, наприклад, сему *часу* прочитуємо у словотвірному компоненті *пра-пра*: „Дивлюсь, мій прадід, і пра-пра, пра-пра — / Усі ідуть **за часом**, як за плугом” (*І засміялась провесінь: — Пора!*), у співвідносних прислівниках *ще* — *вже* і на позначення тривалості й закінчення дії: „**Ще** слів нема. **Поезія вже є**” (*Стоїть у ружах золота колиска*).

Золота колиска дитинства зберегла в пам’яті поетеси словесні образи глибинної української ментальності — трепетне ставлення до природи й до оцін-

⁵ С. Єрмоленко *et al.*, *op. cit.*, с. 124.

ного народного слова з його ліричними або іронічними інтонаціями, із глибокою життєвою мудрістю. Ця мудрість у нові історичні часи промовляє до читачів устами Ліни Костенко, її афористичними максимами.

Сила слова Ліни Костенко в тому, що вона просто, легко, ніби розмовляючи сама з собою, з читачем, висловлюючи монологи історичних персонажів, оперуючи термінами, історичними прецедентними іменами, змушує читача перейнятися її думками, приміряти на себе її емоції. Ліна Костенко — один із найяскравіших мовотворців сучасності. Вона — творець української літературної мови в її новому естетичному та соціокультурному вимірі.

Маємо сотні статей, дисертацій про мовну майстерність поетеси, її тонке відчуття слова, і в цих оцінках найчастіше повторюються такі оцінні поняття, як „інтелектуалізм”, „філософське мислення”, „висока естетика слова”, „афористичність”.

У поезії Ліни Костенко фіксуємо глибокі коріння народного мислення, вербалізованого у фразеологічних зворотах. Фразеологізми української мови з їх внутрішньою образністю вказують поетесі напрям розвитку архетипної семантики, внаслідок чого з'являються новітні поетичні фраземи з індивідуальним психолінгвальним значенням. Наприклад, статусу крилатих висловів набули такі назви збірок, циклів, окремих творів, як *Сад нетанучих скульптур*, *Над берегами вічної ріки*, *Страшні слова, коли вони мовчать...*, *Душа тисячоліть себе шукає в слові*, *Біль єдиної зброї*.

Тематична палітра афоризмів, народжених в інтелектуальному огромі поезії Ліни Костенко, майже неосяжна: „філософія життя”, „моральна позиція”, „народ”, „Україна”, „мова”, „творчість”, „історія”, „час”, „природа”, „людина”, „душа”, „любов”, „доля”, „думка”, „пам'ять” та ін. Однак із погляду усвідомлення художньої мови як знаряддя творення культури, формування етнічної свідомості найбільш знаковими є афоризми, в яких закумульовано авторське осмислення, розуміння, оцінка національної історії, національного характеру, суспільних явищ, відбито сутність українського світосприймання: „Шматок землі, / ти звешся Україною, / Ти був до нас. Ти будеш після нас” (*Біль єдиної зброї*); „Коли ти навіть звався Малоросія, / твоя поетеса була Українкою!” (*Біль єдиної зброї*); „щось в мені таке болить, / що це і є, напевно, Україна” (*І тільки злість буває геніальна*); „Як страшно оре історичний плуг! / Які скарби / були, були / і зникли!” (*Летючі катрени*); „коли в людини є народ, тоді вона уже людина” (*Незнятий кадр незіграної ролі*); „Народ не вибирають. / І сам ти — тільки брунька у нього на гіллі” (*Циганська муза*); „Я знаю свій народ. Кляню його пороки. Але за нього Господа молю!” (*Берестечко*); „Віддайте мені мову, / якою мій народ мене благословив” (*Інкрустації*); „Зневажені тут мова і народ, / який міщан століттями годує” (*Інкрустації*); „Утопленість в морі плебейства – / то ще не є демократія” (*Інкрустації*); „В житті найперше — це притомність духа, / тоді і вихід знайдеться з нещастя” (*Маруся Чурай*). Сьогодні їх активно використовують як гасла, як упізнавані, інтелектуально та емоційно резонансні

формули для підтвердження думки в публіцистиці, у політичній риториці, у навчально-дидактичній та науковій літературі.

Вербалізуючи національне відчуття в оцінних поняттях буття, історії, мови, слова, історичної й індивідуальної пам'яті, життєвого призначення людини, її інтелектуального рівня, психоемоційного стану тощо, названі вище поняття стають ключовими у словнику індивідуально створених афоризмів, влучність яких „йде не тільки від культурологічних напрацювань, але й не меншою мірою від пережитого, відчутого, осмисленого. Причому саме тоді, коли крилата фраза «викрешується» з глибин власного пережиття, її максималізм нерідко «притрушується» іронією»⁶. Показовими з цього погляду є філософсько-оцінні максими циклу *Інкрустації*: „Не спокушайте мене гласністю. / Я вдруде в пастку не піду”; „Вириваюсь, як Лаокоон. / Змії тепер метиковані / То душили, / тепер обнімають”; „Не треба все валити на Прокруста, / коли не маєш дару Златоуста”; „Гріх сіяти недобре зёрно. / Дешевий успіх — це мана. / Самозаслуханого бевзя / шляхетна муза обмина”; „Чи так уже й по висхідній / іде фантазія людства? / Від крилатого коня до крилатої ракети”; „Чутки, плітки, патетика, промови. / Апофеоз дрімучої гризні. / Колись напишуть спогади про море / ті, що тепер сидять на купині”; „Політики, позбудься апломбу. / І не ведіть до світлої мети. / Щоб якось, не спіткнувшись об бомбу, / поріг тисячоліття перейти”.

Характерний для творчої манери Ліни Костенко механізм посилення іронії — гра звуком, яка переростає в гру смислами: „Цій райській птиці тут кінець. **Обпатрають, бо патріоти**” (*Вістар, трибуна і шинквас*); „Хоч піднімай його **домкратом**, а хам не стане **демократом**” (*Інкрустації*).

Рівносильними чинниками органічного входження філософських максим Л. Костенко в нашу мову, у мовну свідомість маємо визнати глибинність, універсальність узагальненого в них колективного національного й індивідуально-авторського життєвого досвіду та лаконічну форму його ословлення. Їх довершений синтез — одна з тих рис, що споріднюють філософію поетичного текстотворення Ліни Костенко з традиціями Т. Шевченка, Лесі Українки, коли огранене творчістю *слово* стає „виразником національної свідомості, засобом творення й експонування актуальних для українців інтелектуально-естетичних цінностей”⁷: Пор: „Найвище уміння — почати спочатку / життя, розуміння, дорогу, себе” (*Ще вчора була я висока...*); „Віддай людині крихітку себе. / За це душа поповнюється світлом” (*Інкрустації*); „При майстрах якось легше. Вони — як Атланти. / Держать небо на плечах. Тому і є висота” (*Умирають майстри...*). Багато з них містять народнорозмовні слова, форми, конструкції, які надають авторському поетичному викладові невимуженості, філософської іронійності: „Людина від спокійного життя / жиріє серцем і втрачає талію”

⁶ Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*, Київ 2010, с. 35–36.

⁷ Г. Сюта, *Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття*, Київ 2017, с. 16.

(*Конкретна ода ворогам*); „Хвора правда так і не оклигала” (*Кінь Калігули*); „А правда, пане, слово більмувате. / Воно не бачить, хто його сказав” (*Маруся Чурай*); „Безмірно жаль, що ніжність вже не в моді” (*Я думала, — це так...*); „Митці поволи обростають мохом” (*О мастаки пристосувати крок...*); „Як мовчанням душу уяремлю, то який же в біса я поет?!” (*Заворожи мені, волхве...*); „Співає кожен, хто якої може. / І так співає, як йому дано” (*Маруся Чурай*); „У мене слово не куповане, / і я його не продаю!” (*Маруся Чурай*); „Як будеш так розношувати душу, / вона, гляди, із совісті спаде” (*Маруся Чурай*).

Естетика мовної форми афоризмів Ліни Костенко часто народжується з її тонкого відчуття глибинних можливостей мови. Зокрема, авторка володіє унікальним даром розгерметизовувати, оприявнювати семантико-експресивну виражальність *повторів* (звуків, складів, слів), для „видобування” нового змісту балансувати ритмом, наголосом, внутрішньою римою: „**неска́зане** лишилось **несказáнным**” (*Очима ти сказав мені: люблю...*); „Все квапимось із „**ніколи**” в „**ніко́ли**” (*Інкрустації*); „любіть **тваринку** і **травинку**, і сонце застрашнього дня” (*Вже почалось, мабуть, майбутнє*); „хто від правди ступить **на півметра**, / душа у нього сіра й **напівмертва**” (*Давидові псалми. Псалом 1.*). Особливо багатий на такі індивідуальні мовно-естетичні знахідки цикл *Інкрустації*: „**Поезія і популярність** — / у цьому завжди є якась **полярність**”; „Діапазон **мети і метушні** / поету мстить в неправедному слові”; „Те, що **принижує**, — **пронизує**”; „Це — шлях од **гідності** до **принагідності**; всі вони були **не естрадники, а страдники**”; „Але куди подітись мені? / **Податись** можна, а **подітись** —ні”.

Закріпленню багатьох художніх сентенцій Ліни Костенко в українській мовній практиці, їх узвичаєнню як одиниць комунікації сприяє їхня дидактична модальність. Знання психології, ментальності наших сучасників підказує авторці найвлучніші формулювання поетичних дефініцій екзистенційних понять (*життя, смерть*), морально-етичних категорій (*сумління, совість, істина, правда*), психоемоційних станів (*любов, печаль*), ментальних явищ (*розум, думка, пам'ять, спомин*), різноаспектних абстрактних понять (*іронія, простацтво, слава, двомовність*) тощо: „Душа — єдина на землі держава / де є свобода чиста як озон” (*Летючі катрени*); „Сумління — річ тендітна і марка” (*Маркова скрипка*); „Іронія — / це блискавка ума / котра освітить всі глибини смислу” (*Летючі катрени*); „Печаль моя — ріка без переправи, / на тому боці спогади живуть” (*Древлянський триптих*); „Простацтво — іще та простота” (*Зоряний інтеграл*); „Двомовність — як роздвоєне жало” (*Інкрустації*); „Правдивий пісні передзвін кайданів — / то тільки звичний акомпанемент” (*Кобзар співав в пустелі Косаралу*); „Спомин — це далекий вирій, / де вже помертво гріється душа” (*Фото у далекий вирій*); „чутки — то потеруха правди” (*Берестечко*); „справжня слава — це прекрасна жінка, / що на могилу квіти принесе” (*О, не взыскуй гіркого меду слави*). Когнітивно-текстовий аналіз таких по-

етичних визначень, потенційно придатних до закріплення в загальномовному словнику, виявляє максимальну щільність їх насичення й іншими ключовими для мовомислення поетеси словами — *свобода, ум, смисл, спогад, поезія, пісня, прогрес, безсмертність, історія* та ін.

Одне з концептуальних, найчастіше осмислюваних, а відтак і описуваних метафорами-дефініціями понять — *життя*. Наприклад: „**Життя** — спокута не своїх гріхів. / **Життя** — це оббирання з реп'яхів, / що пазурами уп'ялися в душу” (*У драмі людській небагато дій*); „**Життя**, мабуть, — це завжди Колізей” (*А затишок співає, мов сирена*); „**Життя** — це божевільне раллі” (*Летючі катрени*); „**Життя** — це справа без гарантії” (*Кольорові миші*); „**Мое життя** — руйновище любові, / де вже ніякий цвіт не процвіте” (*Маруся Чурай*); „**Життя** — страшна корида. / На сотню Мінотаврів — один тореадор” (*Іспанка Карменсіта*); „**Життя** — великий цейтнот” (*У наших лісах блукають вже інші люди*); „**Життя** — це криза, не круїз” (*Не жарт, не шоу...*); „**Життя** — засвічена плівка” (*У наших лісах блукають вже інші люди*). Багато з них уже вкарбувалися в мову наших сучасників як формули вербалізації інтелектуально-емоційного досвіду — і загальнолюдського, й окремої особистості. Це можливо насамперед завдяки етнозаглибленій філософії та високій естетиці поетичного слова Ліни Костенко — вони „детермінують крилатість думки й афористичність висловів, що стали знаковими для багатьох життєвих ситуацій наших сучасників, увійшли в культурний дискурс на рівні інтимного сприйняття”⁸. Саме в момент інтимного сприйняття авторських думок, проектування „на себе”, на власні спогади і спостереження, на своє світовідчужання відбувається чутливе резонування читачів на образи й висловлення Ліни Костенко. У цьому вповні виявляється талант сугестії „правдивого поета”, що її зацкентував І. Франко у праці *Із секретів поетичної творчості*:

Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, в своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню; і вкінці попрацювати ще над тим, уже зовсім технічно, щоби ті його слова уложилися в форму, яка би не тільки не затемнювала яркості того безпосереднього переживання, але ще й в додатку [...] вводили би в неї хвилювання, згідне з її власними споминами, і таким робом чинили би прочитане не тільки моментально пережитим, але рівночасно частиною, відгуком чогось давно пережитого і похороненого в пам'яті⁹.

На рівні семантико-синтаксичної побудови поетичного висловлення простежуємо й таку прикметну ознаку авторського мовомислення Ліни Костенко, як антитетичність. Семантичне взаємопритягування, контекстне зіткнення контрастних понять, що відбувається у межах багатьох авторських афориз-

⁸ С. Єрмоленко, *Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко*, „Культура слова” 2010, вип. 73, с. 6–16.

⁹ І. Франко, *Із секретів поетичної творчості*, Київ 1969, с. 66.

мів, надає їм виразної публіцистичної маркованості: „**Глибина** — потойбічна сестра **висоти**” (*Я пішла як на дно*); „Благословенна кожна мить **життя** / на цих всесвітніх косовицях **смерті!**” (*Страшний калейдоскоп*); „в епіцентрі логіки і стресу змішалось **рідне і чуже**” (*І дощ, і сніг, і віхола, і вітер*); „**Сміятись** краще все-таки, ніж **плакати**” (*Маркова скрипка*); „Моя любов чолом сягала **неба**, / а Гриць ходив ногами **по землі**” (*Маруся Чурай*); „З суми **безконечно малих** виникає **безконечно велике**” (*Зоряний інтеграл*).

Спостерігаємо також численні контекстні зближення ситуативно антонімічних, не протиставлюваних в узусі понять (як-от *великий–дволикій, небо–стеля, попіл–сміття, безсмертя–життя, святість–свинство, неповторне–ерзац, свобода–хрести*), наприклад: „**Великий** або **дволикій**. Середини тут нема” (*Високий норвежець*); „Він має **небо**. Ми маєм **стелю**” (*Діалог у паризькому салоні*); „**Фенікс** вилітає з **попелу**. Зі **сміття** він ще ніколи не вилітав” (*Інкрустації*); „В **безсмерті** холодно. І холодно в **житті**” (*Астральний зойк*); „Час пролітає з реактивним свистом. Жонглює будень **святістю і свинством**” (*Ой ні, ще рано думати про все*); „Не проміняйте **неповторне** на сто **ерзаців** у собі” (*Вже почалось, мабуть, майбутнє*); „З суми **безконечно малих** виникає **безконечно велике**” (*Зоряний інтеграл*); „Тут **свобода** не сходить, тут сходять **хрести**” (*Подаруй мені, доле, у віках березу*).

Експресивність контекстного контрастування часто увиразнена протиставленням, розмежуванням часових пластів, у яких відбувається лірична дія. Його мовними знаками в тексті стають антонімічні прислівники, частки *колись–тепер, вчора–завтра, ще–вже* тощо: „**Колись** творилися **слова, тепер — абрєвіатури**” (*О мово, ти іще жива*); „**Колись** були **Орфеї, а тепер корифеї**” (*Інкрустації*); „Те, що **вчора** було **прогресом**, / **завтра** стане **іхтіозавром**” (*Інкрустації*); „**Земля ще нас тримає**. / **А вже мистецтво ждуть перестає**” (*Усі вже звикли: геніїв немає*); „**Ще назва є, а річки вже немає**” (*Ще назва є...*). Такі контексти по-особливому оприявнюють індивідуальність авторського, суб’єктивно-оцінного осмислення дійсності, в якому злилися емоційність сприймання і водночас раціоналізм філософського узагальнення думки.

Згадану вище повчальність, дидактичну модальність засвідчують авторські художні сентенції, структурно оформлені як моральні імперативи. Модальне навантаження дидактизму у них несуть дієслова наказового способу і в наказово-стверджувальних (*тримай, збудуй, віддай, борись, будьте, шукайте, хай буде все побачено*), і в заперечних (*не забувайте, не проміняйте, не виходь, не виявляй, не доводьте до пародії, не бий на сполох, не говоріть від імені народу, не взискуй*) особових та безособових формах. Наприклад: „**Тримай** від себе хама на версту” (*Інкрустації*); „Люди, **будьте** взаємно ввічливі! Люди, **будьте** взаємно красивими...” (*Між іншим*); „**Шукайте** посмішку Джоконди, / вона ніколи не мине” (*Вже почалось, мабуть, майбутнє*); „Лиш храм **збудуй**, а люди в нього прийдуть. / **Не бий** на сполох в невідлтий дзвін” (*Інкрустації*); „**Шукайте** цензора в собі. / Він там живе, дрімучий, без гоління”

(Шукайте цензора в собі); „Віддай людині крихітку себе. / За це душа поповнюється світлом” (Ми любимо тих, що знали нас молодими); „Лише борись, а щастя не втече” (Затишно дітям в пазусі казок...); „Хай буде все небачене побачено, / Хай буде все пробачене пробачено. / Єдине, що від нас іще залежить — / Принаймні вік прожити, як належить” (Пісенька з варіаціями); „Нехай тендітні пальці етики / Торкнуть вам серце і уста” (Вже почалось, мабуть, майбутнє...); „Не забувайте незабутнє, / воно вже інеем взялось” (Вже почалось, мабуть, майбутнє); „Не промініайте неповторне на сто ерзаців у собі” (Вже почалось, мабуть, майбутнє); „Не доводьте дійсність до пародії” (Хлопчикок прийшов із Шарлевілью); „Не говоріть від імені народу,—розперетричі ви йому впеклись” (Червоні краплі глуду); „О, не взискуй гіркого меду слави. / Той мед недобрий, від кусючих бджіл” (О, не взискуй...).

Іще категоричніший дидактизм властивий авторським узагальненням із предикативними формами *треба / не треба, можна / не можна, варто / не варто*, пор.:

Не можна брати істину в аренду
і сіяти на ній чортополох.
(Скіфська одісея)

І все на світі треба пережити,
І кожен фініш – це, по суті, старт,
І наперед не треба ворожити,
І за минулим плакати не варт
(Пісенька з варіаціями)

Не треба думати мізерно.
Безсмертя є ще де-не-де
(Не треба думати мізерно...)

Філософія мови Ліни Костенко полягає в тому, що поетеса не використовує українську мову, не пише нею, а власне українська мова пише пером Ліни Костенко: гнучкість мовної структури сприяє формуванню, вербалізації неординарної авторської думки. Мова — невіддільний складник свідомості й чуттєвості поетеси, вона мотивує втілення в словах і словотворчих моделях, у словосполученнях (епітетних, метафоричних), в усталених фразеологізмах, у синтаксично-інтонаційному ладі, різноманітних повторах таких знакових геніальних, пророчих думок і таких ословлених емоцій, які стають невіддільною частиною почуттів реципієнта.

Час вибрав Ліну Костенко, щоб вона надала нового звучання мові Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини, Максима Рильського, мові своїх сучасників. Вислів поетеси „мого народу гілочка тернова” конденсує думку і про непросту історичну долю українського слова, і про терновий шлях людини-творця цієї мови. Ось чому завжди актуально звучить афоризм Ліни Костенко „Ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох”.

Бібліографія

- Єрмоленко, Світлана. 2010. „Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко”. *Культура слова* 73: 6–16.
- Єрмоленко, Світлана, Вокальчук, Галина, Ганжа, Ангеліна, Гнатюк, Лідія, Сюта, Галина. 2016. *Територія мови Тараса Шевченка*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Кравець, Лариса. 2010. „І десь над гранями свідомості є те, чого ще нема (метафора Ліни Костенко)”. *Культура слова* 73: 43–49.
- Потебня, Александр. 1993. *Мысль и язык*. Київ: СИНТО.
- Русанівський, Віталій. 2001. *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк.
- Сюта, Галина. 2017. *Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття*. Київ: КММ.
- Тарнашинська, Людмила. 2010. *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*. Київ: Смолоскип.
- Франко Іван. 1969. *Із секретів поетичної творчості*. Київ: Радянський письменник.

Przyjęto do druku / Accepted for publication: 15.09.2021